

בצד בשר להכשירו לכתובה אינה הסרת הקליפה של צד הבשר, לא אכפת לן בזה, כי אין בזה צורך, היות שהעור הוכשר לכתובה. בעל התרומה חזר על דבריו אלו בסי' שאחריו, ובסימני הספר, ובהל' תפילין, וכ"כ הסמ"ג (עשה כה) והגמ"י (תפילין א, ב) והסמ"ק מצורף (מצוה קנג) כלשונו של התרומה, ש"נשארת אותה של צד שיער".

ונראה שגם המרדכי שבת (רמז שעב) נוקט כספר התרומה, שצריך שישאיר הקליפה העליונה (שלדעתו היא מתחת למה שמגרדים בצד השיער), שכן הוא כתב: "וקלף הוא שכותבין במקום בשר, כשהפשיט את הבהמה את עורה לוקחין את העור וחותכין אותו לשנים וכותבין בזה ובוה במקום חתך, ועליון כלפי שיער והוא קרוי קלף וכותבין בו במקום בשר ששם הוא מתוקן היטב

(סו). בענין דברי ספר התרומה דנו האחרונים במיוחד לאור דברי הנשמת אדם. הנשמת אדם (כלל יד אות א) עוסק בשאלה האם אפשר להכשיר תפילין שנכתבו על קלף כשנמצאה בצד הבשר קליפה חלקה שאפשר להסיר בסכין (והיינו חלק מהשכבה שומנית), והסיק להתיר כיון שעכ"פ מסתמא גירד יותר מקליפה בעלמא בצד הבשר, וכדי לבאר את חידושו דן על גדר הקלף על יסוד ההנח שאנו פוסקים כשיטת רב האי מתוך ידיעת המציאות שמתאר הרמב"ם שיש בעור שני חלקים העליון דק והתחתון עבה, וא"כ נשאלת השאלה איך אנו יכולים לומר שהגענו אל העליון הדק? ועל זה הביא את דברי בעל התרומה, וכתב כך: "נראה לי דהקליפה הדקה הסמוכה לבשר הוא נקרא דוכסוסטוס, והקליפה הדקה שבמקום השער הוא נקרא קלף, וכשחולקין לב', אזי כל חלק נקרא על שם הקליפה הדקה. ועכשיו שאין חולקין, אם יגרור לצד השיער אם מעט אם הרבה, ע"כ מה שנשאר הוא דוכסוסטוס. ואם יגרור לצד הבשר יהיה הנשאר קלף. אך כיון דבעל כרחנו צריכין לגרור לצד השיער הקליפה הדקה (כדי לתקן עובי הקלף ולהחליקו. ע.א). א"כ קשה הא נשאר הדוכסוסטוס, ע"ז כתבו הפוסקים שמה שאנו מגרדים לצד השיער הוא רק לתיקון להעביר השיער, ובלא"ה צריך לגרור זה, והקליפה הנשאר תחתיו הוא נקרא קלף. ואמנם אם לא יגרור מצד הבשר ג"כ רק מעט הוא ג"כ רק לתיקון, וא"כ נשאר הקליפה הנקרא דוכסוסטוס, ומאי חזית ליתן לו שם קלף, ע"ז כתבו הפוסקים שגוררין הרבה לצד הבשר, וא"כ לא נשאר רק חלק העבה ונקרא קלף".

נראה שהנש"א הבין שלדעת התרומה ההבנה לגדר קלף ודוכ' שונה ממה שלמדנו עד עתה. לדעתו החלק האמצעי של העור אין לו שם בפני עצמו, והוא יכול להיטפל לשתי השכבות הדקות לכאן ולכאן, ואת השכבה השומנית הוא מחשיב כחלק העיקרי של הדוכ'. לפי דעתו כוונת רב האי שכשמשקלפים ונמצאת בידינו רק הקליפה העליונה הוא קלף, ואילו כשמשאירים את הדרמים עם הקליפה התחתונה (השכבה השומנית) הוא דוכ'. ה"ש אומרים" שטוענים שקלפים שלנו הם דוכ' סוברים שאנו מקלפים את הקליפה העליונה, וכיון שאין בעור את הקליפה העליונה של רב האי שאלה נטפל הדרמים הוא דוכ', והם אומרים שהוא דוכ' ולא מין חדש שאינו לא זה ולא זה כי לדעתם גם לא מגרדים את השכבה התחתונה, כפי שאמרו "שנשארה אותה של צד בשר". אך ר"ת לא חשש לדבריהם כי אמר שאנו לא מקלפים את הקליפה של רב האי, וכן מגרדים את השכבה התחתונה. לשיטת הנש"א ה"ש שקולפין לשנים" לא באו לצאת ידי חובת ה"ש אומרים' בחשש שלהם שאנו גורדים את הקליפה העליונה, אלא לצאת מידי החשש שלהם שלא גירדו מספיק בצד הבשר, ולכן יש כאן עדיין את החלק השלישי התחתון שהדרמים נטפל אליו, ולכן הם לקחו את העור בתחילה כדי לוודא שמגרדים בצד הבשר יותר מאשר קליפה בעלמא, וכפי שכתב הרא"ש שמגרדים הרבה בצד הבשר. לפי זה מובן מדוע בעל התרומה לא ראה צורך לפרט בסימנים האחרים שבהם דיבר בזה שהכשר קלף שלנו הוא משום שגורדים הרבה בצד בשר, את הענין הזה הוא ביאר בדבריו על היש שקולפין, שהם בעצם סוברים כמוהו אבל רק מקפידים לראות שעושים מה שצריך לעשות, ולא סומכים על האומנים.

יש קו משותף בין הביאור שכתבתי לנש"א בכך שגם לדעתו ה"ש אומרים' שחלקו על רבינו תם הטילו ספק אם גורדים מספיק בצד הבשר, וה"ש שקולפין' באים לצאת מחשש זה, ואין מקום להקשות על הנש"א כיצד הוא מסיק מסקנות להלכה לפי דברי ה"ש שקולפין' בעוד שהתרומה עצמו לא חש לדעתם. כי לפי הנש"א המפקקים אזלי בשיטת בעל התרומה עצמו, ורק השגיוחו יותר לעשות מה שצריך לעשות. ויתכן שכן הבין את הנש"א גם הביאור הלכה (לב, ז). הוא כתב רק שהנש"א מסתפק בגירוד קל בצד הבשר, אע"פ שלא גורדה כל הקליפה השומנית, ודבר זה אכן עולה מגוף המעשה שעליו דן הנש"א שבו מדובר שהושאר חלק מקליפת השכבה השומנית, ומבואר מדברי הנש"א שהעיקר לדעתו היא שיגרוד יותר ממה שנהגו לגרוד בצד השיער שכן לעובי הקלף שמגרדים בצד השיער אין משמעות, אבל אם מגרדים

האוצר ♦ גיליון מ"א

יותר, כי הלבן שלו במקום חתך קרוב לבשר יותר מצדו האחר של חוץ, אותו [*חלק] קרוי קלף, וחציו התחתון קרוי דוכסוסטוס וכותבין בו במקום שיער, שהלבן שכותבין בו שזה מקום החתך קרוב לשיער יותר מצדו התחתון של צד הבשר, ורש"י פי' כן. ויש שהיו רוצים לומר כי כל הקלפים שלנו יש להם דין דוכסוסטוס לפי שכשמתקנין הקלף מסירין קליפות החיצונים [*שכלפי השיער, והיו] מצריכין לכתוב ס"ת על צד [השיער] כמו שעושין בגויל, והיו פוסלין עליהן תפילין לפי שדינם על הקלף ופסולין על הדוכסוסטוס דהוי המסקנא הכי. ואין סברא לפסול תפילין שלנו דודאי כל הקלפין שלנו יש להם דין קלף, כי אין מסירין הקליפה רק לתקנו, והאי חתך העליון קרוי קלף ודינו לכתוב עליו במקום בשר".

היטב הוא מועיל למרות שנשארה קליפה כשלהיא בצד הבשר. ולפי זה מבואר שהנש"א מתיר לגרד קצת בצד השיער, אבל אינו מסכים לגירוד מרובה שלדעתו מוריד את הקליפה העליונה.

אלא שיש להקשות על ביאור זה של הנש"א שעיך המחלוקת של היש אומרים ור"ת מבוארת בדבריהם על הקליפה העליונה, ומדברי בעל התרומה "לאפוקי נפשיהו מפלוגתא" משמע להדיא שבא לצאת ידי המפקקים גם במה שחששו שאנו גורדים את הקליפה של רב האי, והם מוציאים את נפשם מפלוגתא זו במה שאינם גורדים בצד השיער כלל. גם עצם הביאור שיש כאן חלק שנטפל לכאן או לכאן לא משתמע מדברי הראשונים כלל.

הרח"א ברמן (ירחון האוצר יז עמ' קצד) הבין כפי שכתבו כמה אחרונים (גם אני הבנתי כך בזמן שכתבתי את הספר גויל וקלף), שהנש"א מפרש שעיך החידוש של היש קולפין הוא שכשמשאיר קליפה בצד השיער לא אכפת לן שהדרמיס ישאר כי הוא נטפל לה, אך יש הכרח להשאיר את הקליפה של רב האי בצד שיער כדי שיקרא קלף, והיא נמצאת בחלק העליון של הדרמיס, לכן צריך להקפיד שלא לגרד הרבה בצד שיער, והנש"א פסק כדעתם, והתעלם ממה שלפי ספר התרומה עצמו בכלל אין הקפדה בזה שתשאיר קליפה כלשהיא בצד השיער כדי שהדרמיס יטפל אליה, ולכן לא אכפת לן שיגרד הרבה בצד שיער. ולפי זה שואל הרב ברמן מדוע התעלם הנש"א מהתרומה עצמו, אבל לענ"ד אי אפשר לפרש כך כי ברור שהתרומה עצמו גם כן הצריך שתשאיר הקליפה של צד שיער, והנש"א ודאי אינו מתעלם מדברי בעל התרומה עצמו, אלא סובר שהביאור שכתב לכן שהדרמיס נטפל לקליפה היא דעת בעל התרומה עצמו, וה'יש שקולפין' רק באים להקפיד שיעשו מה שצריך לעשות גם בצד הבשר.

ועוד ביאר הרב ברמן שלפי הנש"א לא אכפת לן במה שמגרדים את האפידרמיס שהוא הליצה, כי זו קליפה חסרת משמעות שיורדת לפעמים אף בתהליך השרת השיער, והעיקר הוא שנשארה השכבה הגרעינית של הדרמיס שהיא לדעתו הקליפה של רב האי. ולענ"ד דברים אלו הם שיבוש שנוצר ממה שהזכרתי בפרק א שהמדענים קוראים אפידרמיס לשכבה שיורדת בשעת השרת השיער ולא כמי שחושב שאפירמיס של המדענים זו הליצה, ולכן חשב הרב ברמן שהליצה לפעמים יורדת בשעת השרת השיער, וחידש שלפי הנש"א יש קליפה אחרת בתוך הדרמיס עצמו שהיא הקליפה של צד השיער. אבל האמת שמה שיורד בשורה להורדת השיער אינו הליצה, והשכבה הגרעינית של הדרמיס כלל אינה נקלפת, וברור שהתרומה והנש"א לא מתיחסים אליה כקליפה העליונה. אלא שלדעתם אין להתחשב במה שגורדים בצד שיער מפני שזו גרידה מועטת שלא הורידה את הקלף של רב האי, ותו לא מידי. ומכל מקום המציאות היא שכן גורדים את הקליפה של רב האי שהיא הליצה, דהיינו שהנשמת אדם באמת סבר שלא אכפת לן במה שגורדים את הליצה, אבל זה משום שלא ידע שהיא גוף הקליפה של רב האי.

והנה ההבנה הנכונה לדעת הרב ברמן בדברי התרומה היא שלדעת התרומה עצמו די בהורדת השכבה השומנית שהיא הדוכ', ואילו לדעת ה'יש שקולפין' צריך שתשאיר הליצה, אך כבר ביארתי למעלה שלא יתכן שלדעת התרומה השכבה השומנית היא הדוכ' גם מכיון שמדברי ר"ת מוכח שאין זה הדוכ', ומראה שהוא ראה את תשובתו, וגם משום שלפי זה היה התרומה מוכרח לבאר שהמחלוקת בין היש אומרים לר"ת היא בהגדרת מקום הדוכ', האם הוא השכבה השומנית או הדרמיס. אלא כוונתו היא שהוא קלף כי תוקן בצד בשר וגם נשארה בו הקליפה העליונה של רב האי.

למעשה מה שהורה החיי אדם הוא שלא אכפת לן בגירוד הליצה, אבל לכאורה זו הוראה בטעות כי הוא לא הבין שהליצה היא הקליפה של רב האי. אם היה יודע זאת היה אומר שאין לגרד אותה, כי לפי ההגדרות שלו בלעדיה אין לדרמיס לאן להיטפל.

האוצר ♦ גיליון מ"א

נראה שדבריו בנויים על ספר התרומה, שכן גם הוא מזכיר את מעלת היופי של הלבן על השחור, כמו שכתב בספר התרומה, ומסיים בכך שמה שיש לנו קרוי "חתך העליון". ונראה שכוונתו היא שכיון שאין מסירין את הקליפה אלא כדי לתקנו, העור שלנו הוא כמו חתך העליון שבימי חז"ל, שכן הוא נאה וחלק בצד הבשר, וגם נשארה בו הקליפה של צד השיער.

נמצא שלפי כל ההולכים בשיטת ספר התרומה יש תנאי נוסף להכשר קלפים שלנו, שבעצם לא כתוב ברבינו תם, אך כך הם הבינו מדבריו, והוא שלא יגרדו בצד השיער בעובי של קליפה הראויה לכתובה, אבל גם הם לא הצריכו להמנע מלגרוד בצד שיער.

שיטה אחרת בדעת רב האי היא שיטת הר"ן (על הרי"ף בשבת לג ע"ב). הר"ן הביא את שתי השיטות במהות הקלף וכתב בתחילה בגדר העורות: "ומהו קלף ומהו דוכסוסטוס בהא מילתא איפליגו רבוואתא ז"ל שהרב בעל הערוך כתב בשם בערך דוכסוסטוס שהעור בשעת עבודו חולקין אותו לשנים והחלק החיצון שהוא לצד השער הוא הנקרא קלף, והפנימי הדבוק לבשר נקרא דוכסוסטוס, ואומרים דרך בלשון יון מקום וסוסטוס בשר, ולפי זה כי אמרי' דכותבין על הקלף במקום בשר היינו המקום היותר קרוב לבשר ודוכסוסטוס במקום שער היינו במקום היותר קרוב לשער נמצא שכותבין בשניהם במקום חבורן כשהן דבוקין זה בזה".

אע"פ שהזכיר רק את הערוך, נראה שדברים אלו אינם לקוחים רק מהערוך, שהרי מה שכתב שסוסטוס הוא בשר לא כתוב בערוך אלא ברבינו תם. אך נראה שמכל מקום הר"ן לא ראה את תשובת רבינו תם עצמה, אלא רק את מה שהביאו התוספות בשמו כי לא הזכיר כלל את שאר הדברים שכתובים בתשובת רבינו תם. נראה שדבריו מיוסדים גם על דברי העיטור ורבינו יהונתן כי מה שכתב שכותבים "במקום חבורן כשהן דבוקים זה בזה" הוא ככל הנראה על פי לשון רבינו יהונתן ש-"תפלין ומזוזה נושקין זה לזה", או מה שכתב העיטור "כבוד אלקים הסתר דבר".

ובהוראה למעשה בקלפים שלנו שלא חולקים אותם לשנים, כותב הר"ן שלשיטת הערוך "צריכין כותבי תפלין לגרד הקלף יפה לצד הלבן שהוא הדבוק לבשר, שאם לא יגרדו אותו כלל כיון שעכשיו אין חולקים אותו לשנים אין זה קלף אלא גויל שהוא פסול לתפלין". ולפי זה, הסיק הר"ן על הקלף שלנו "לפי הערוך כל כיוצא בזה פסול, שלדבריו אין כותבין על הקלף אלא במקום שמחוברים זה לזה".

מדכתב הר"ן שצריך לגרד יפה ולא כתב לגרד הרבה, וכן כתב שרק כאשר אין מגרדים כלל אינו קלף, משמע שלדעתו אמנם כדי שיהיה הקלף שלנו כשר, לפי הערוך, ולא יהיה בגדר גויל, צריך שיעשה גירוד משמעותי, שאותו לא עושים, אך אין צורך להגיע לקלף עצמו שהוא הליצה. הר"ן אינו מזכיר את סברת רבינו תם שבמקום הבשר אצלנו הוא טוב ונאה יותר, כי לדעתו לא בזה תלוי ההכשר, עיקר הענין הוא ליצור את המצב שהוא אינו גויל וכותבים בתוכיות של העור, כפי שכתב שיהיו קלף ודוכ' במקום ש"שמחוברים זה לזה". א"כ, דעתו

אך מאחר שכל ביאורו למחלוקת צ"ע, נמצא שמה שנכון לומר הוא שהחומרה להשאיר את הליצה היא כדי לצאת ידי המפקקים על רבינו תם, ולא בכדי לצאת ידי הנשמת אדם. אלא שבפועל מי שבא להחמיר בזה יצא שכרו בהפסדו כי כאשר הקליפה זו נשארת בעור, הוא פחות גמיש והדיו קופצת במשך הזמן. כך שמעתי ממעבד עורות.

האוצר ♦ גיליון מ"א

למעשה היא כדעת העיטור שהבאתי בפרק א, אלא שאצל העיטור לא כתוב שגירוד זה נעשה כדי להוציאו מגדר גויל (העיטור סובר שמגדר גויל הוא יוצא מעצם הכשרו לכתובה בצד הבשר, כי הגויל אינו מתוקן, אבל עכ"פ כדי שיקרא חתך העליון צריך לגרד הרבה בצד בשר), ועכ"פ הם שוים בכך שצריך לעשות זאת כדי שיחשב הדבר ככתובה בתוכיות העור, שניהם שונים מדעת המחמירים שבספר התרומה בכך שהם לא העירו דבר על זה שגורדים בצד שיער, כי כנראה לא החשיבו גרידה זו כמשמעותית, או שאין לדעתם הקפדה לגרוד בצד שיער כשעכ"פ גירד הרבה בצד בשר, ולכן אינו דומה לדוכ"ס. זו גם דעת בעל החידושים המיוחסים לר"ן כפי שציינתי לעיל בפרק ב. וכן נראה מהמאירי¹⁰. אלא שכל זה אינו דעת רבינו תם, שהרי הוא כתב שקלף שלנו כשר רק מפני שגורדים את השמנונית והגידים, ונימק את ההכשר בכך שהוא טוב לכתובה. ובאמת כל המפרשים הללו לא ציינו את דברי רבינו תם, אלא את דברי רב האי המובאים בערוך.

והרא"ש (הל"ט הל' ס"ת ס"ה) כתב בלשון זו: "ור"ת ז"ל היה אומר דקלפים שלנו יש להם דין קלף ונכתבין במקום בשר והוא הטוב והנאה יותר. וגם אינו יכול להזדייף כמו צד השער, ויש שרוצים לומר שיש להן דין דוכסוסטוס לפי שמגרדין אותן הרבה במקום שער ומסירים הרבה קליפות בתער הגלבים ונשאר הצד שכלפי הבשר. ולדבריהם קשה, דא"כ תפילין היאך נכתבין הלא תפילין פסולין על הדוכסוסטוס כדאיתא בפרק המוציא יין, אלא ודאי קולפין אותן הרבה גם במקום הבשר, ודין קלף יש להן ונכתבים במקום בשר".

ולכאורה צ"ע, שאם הוא מבין שקולפים הרבה בצד שיער ומסירים הרבה קליפות, הרי שהנשאר הוא צד שכלפי בשר, כטענת הי"מ, ומדוע התעלם מדברי ספר התרומה והסמ"ג שהוא

10. העיטור (הל' תפילין עמ' נד) כתב שלשית רב האי "גורד מקום בשר עד חציו שישאר הקליפה", לכאורה היה אפשר להבין שהוא סבר שהקליפה היא חצי העור ולכן יש לגרד חצי העור, אך לא נראה כן ממה שכתב מיד אח"כ שהדוכ' הוא עיקר העור, ומבואר שהוא ידע שהצד התחתון הוא העבה. לכן נראה שכוונתו היא שיש לעשות גירוד משמעותי, ולא דוקא חצי, והוא על פי מה שהביא שם את הסימן כבוד אלקים הסתר דבר, שנאמר על המקום שבתוכיות העור, וכדברי הר"ן. גם מהר"י אבוהב בפירוש לטור כתב בדברי העיטור בלא להזכיר את שמו.

סח. המאירי, בחידושיו לשבת עט, כתב על יצירת הקלף: "ויקלף הרבה עד שישאר דק מאד והלך הדוכסוסטוס ונשאר הקלף וכותב בצד הגרירה, אבל למזוזה או אינו גורר כלל שהרי כשירה בגויל ויכתוב במקום שער ממש, או יגרור מאיזה צד שירצה, אלא שאם יגרור בשחור נשאר הדוכסוסטוס וכותב כנגד שער, ואם גורר בלבן הרי הוא קלף וכותב כנגד הבשר, ושניהם כתיבתן במקום הגרירה". נראה שהוא כותב שתי אפשרויות ליצירת הקלף, האפשרות הראשונה "שיגרוד הרבה עד שהלך כל הדוכ", זה בעצם מה שהיה אומר לעשות, אך כמובן אפשרות זו לא מעשית כ"כ. ובאפשרות השניה הוא אומר שדי בגרירה שבצד הבשר, גם אם לא הלך כל הדוכ' כולו, והוא הכשיר זאת כי עכ"פ כותבים כך במקום פנימי. וכן עולה ממה שכתב בקרית ספר (מאמר א חלק ג): "וגוררין אותו הרבה משני צדדיו עד שמתקנים אותו לכתוב מב' הצדדים, ואח"כ כותבים בו דברים הקדושים בצד הלבן, וקלף זה עומד במקום גויל מצד שאין צד הלבן אחר תקונו יכול להזדייף בלא הכר (כוונתו שהוא חשוב כגויל שמצוה לכתחילה לכתוב בו ספר תורה בגלל שיש בו מעלה גדולה של ספיגת הדיי היטב ולכן אינו יכול להזדייף כלל, ועיקר ענין הגויל כדי שישתמר היטב). וכן עומד במקום קלף שהרבה גוררין אותו מצד הבשר עד שרובו נשאר לצד העליון, ומתוך כך כשר הן לס"ת הן לתו"מ. ויש אומרים שאפילו כתבו בו מזוזה על צד השחור כשר שאף הוא משתמש לשם דוכסוסטוס אחר שכבר נגררה הרבה גם כן מצד השער, וכן המנהג להכשיר בו הכל". גם כאן נראה שכוונתו היא שלא חייבים לגרור את הכל, אלא שגוררים אותו עד שמחמת הגרירה הוא יותר נחשב לצד העליון מאשר צד תחתון, כי הגרירה ניכרת. ומכל מקום, סיים המאירי שהמנהג להחשיבו גם כדוכ', ולכתוב עליו מזוזה בצד שיער, וגם זה בודאי אינו כדעת רבינו תם, לפי המבואר בתשובה שבהגהת מרדכי, שאין לו דין דוכ' כיון שצד הבשר טוב יותר לכתובה.

האוצר ♦ גיליון מ"א

רגיל להביאם שכתבו "שנשארה אותה של צד שיער", וגם לא מובן מה מועילה תשובתו שקולפים הרבה גם בצד בשר, והרי כבר הסירו את הקליפה שהיתה קלף, והנשאר אינו קלף אלא דוכ'. גם לא ברור מהו גירוד הרבה בלי לתת לכך גדר. ואין לפרש דבריו כדברי הר"ן שההיתר מצד שכותב בתוכיות העור, כי הוא הדגיש בדבריו מה שכותבים הראשונים דאזלי בשיטת רבינו תם שההיתר הוא משום שצד הבשר בקלפים שלנו הוא "טוב ונאה יותר", ומשמע שההיתר תלוי בזה ולא בכמות הגירוד.

ונלענ"ד לבאר שהרא"ש ידע מה שכתוב בספר התרומה והסמ"ג, אבל הוא השמיט במכוון את המילים "ונשאר אותה של צד שיער", וכתב בדעת החולקים על ר"ת שנשאר צד שכלפי בשר. זאת, מפני שלפי הבנתו שיטתם היא שהחלוקה היא פיזית, והקלף שלנו הוא ממש מה שהיה אצל רב האי צד בשר. בכל זאת, כתב הרא"ש שלמעשה הוא כשר, משום שמה שקולפים אותם הרבה במקום הבשר משנה את הדין, ומחיל על הדוכ' דין קלף. ואין כוונתו לכמות מסוימת של גרידה שהרי לא אמר בזה גדר, אלא כוונתו היא שהגרידה הרבה מכשירה את צד הבשר לכתיבה, ובזה תלוי ההיתר לשיטת רבינו תם.

גם בתיקון תפילין לתלמיד המהר"ם משמע כדברי הרא"ש (שגם הוא היה תלמיד המהר"ם), כי כתוב שם "יקלף ויגרור בפנים תחילה, יקבל מיד שם קלף, ואם שליל הוא אינו צריך לקלף אותו מבחוץ לצד השיער מחמת דקותו וזהו קלף גמור". מבואר שלא משנה כאן כמות הגרידה בצד הבשר ביחס לכלל העור, שהרי הוא לא הזכיר כלל כמות מסוימת, אלא עצם זה שגרידה זו מכשירה לכתיבה מחיל שם קלף.

אמנם, הוא כתב בהמשך "זה הכלל לעולם יגרוד ויקלף לצד הבשר תחילה הרבה יותר ממה שיגרוד אותו מבחוץ לצד השיער, לאפוקי מכמה אומנים שגורדים הקלפים לצד השיער הרבה יותר ממה שגוררים לצד הבשר". ולכאורה כאן הוא כתב שיגרוד בצד בשר יותר מבצד שיער, אך כדי שלא תהיה סתירה בדבריו נראה שיש לגרוס כאחד מהכת"ס "ויקלף לצד הבשר תחילה היטב הרבה יותר ממה שיגרור אותו מבחוץ". כלומר, אין זו הוראה לענין הכמות הפיזית של הגרידה, אלא זו הוראה לענין ההקפדה על טיב הגרידה, שיש להקפיד על הגרידה שבצד הבשר שתהיה גרידה מושלמת, ולא ישארו שאריות שמפריעות לכתיבה. ובזה הוא בא לאפוקי מהאומנים שמקפידים יותר על הגרידה שבצד שיער, ומזלזלים בטיב הגרידה שבצד הבשר, שעשוי להיווצר אצלם מצב שבצד הבשר ישארו חלקים שמגדירים את הקלף כדוכסוסטוס. ומזה נמשך מה שהמעבדים קוראים לשכבה השומנית דוכסוסטוס.

גם בטור יו"ד רעא כתב את הכשר קלפים שלנו ללא כל תנאי: "וקלפים שלנו יש להם דין קלף, ונכתבין בצד הפנימי שכלפי הבשר". וזו ממש לשונו בקיצור פסקי הרא"ש, ולכן משמע שהוא הבין שמה שכתב הרא"ש "קולפין אותן הרבה" לא נאמר כתנאי שחייבים להרבות קילוף, אלא העיקר הוא שמכשירים אותם לכתיבה. ועתה נבוא לדון בדברי הב"י והשו"ע.

טו). ראה קובץ ספרי סת"ם עמ' ס.

האוצר ♦ גיליון מ"א

הבית יוסף (יורה דעה סימן רע"א) דן תחילה על הקביעה של הטור שחלק החיצון של צד השיער נקרא קלף, וכתב שכ"כ רוב הפוסקים, והם התוספות בשבת ע"ב, והמרדכי בשבת סי' שעב, והר"ן בשם הערוך, והרא"ש וספר התרומה, והסמ"ג, וכן כתב הרמב"ם (לפי הגירסה שלפניו). ועל קביעת הטור שקלפים שלנו כשרים ונכתבים בצד בשר, הביא הב"י את דברי התוספות בשבת ע"ב, וסיים: "ולאפוקי מדברי האומר שקלפים שלנו הם דוכסוסטוס לפי שמגררים האומנים המתקנים אותו קליפתו העליונה ונשאר הדוכסוסטוס דא"כ היאך כותבין עליהם תפילין דאין נכתבין אלא על הקלף, אלא ודאי קלף הם שמה שמגררים קליפתו העליונה אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, ומצד הבשר היו גוררין הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף בלבד, וכן כתבו הרא"ש וספר התרומה וסמ"ג והגהות מיימון".

הב"י השווה בין דברי הראשונים, ולקח מכל אחד מהם חלק מהדברים שכתב, והתעלם מדברי הר"ן שמפקפק בקלפים שלנו. מה שכתב שמה שמגרדים קליפתו העליונה אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו ואפילו אם היו חולקים לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, הוא לפי דברי התרומה, שנשאר בעור אותה של צד שיער. ומה שכתב שמצד בשר היו גוררים הרבה עד שאין נשאר אלא הקלף הוא לפי הבנתו בדברי הרא"ש.

כעין זה הוא כתב גם באו"ח בסי' לב, אחרי הביאו את דברי התוספות: "וכן כתבו כל הני רבנותא שכתבו דברי התוספות. וצריך לומר שהטעם מפני שמה שמגררים קליפתו העליונה שבמקום שער אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו ואפילו אם היו חולקין העור לשנים היה צריך לגרר ממנו כך, ומצד הבשר גוררים הם הרבה עד שלא נשאר אלא הקלף לבד". ובלשון זו פסק בשו"ע לב, ז.

מדבריו באו"ח, שכתב "וצריך לומר" ולא "ואמרו", נראה שהוא הבחין בכך שהראשונים לא כתבו בדיוק כדבריו, וכל אחד אומר משהו אחר, אלא שהב"י כותב מה שצריך לומר כדי לישב את הדבר כליקוט מתוך דבריהם. אך לענ"ד נראה שכל הביאור הזה נכתב משום שהב"י לא ראה את דברי רבינו תם בשורשם. אם הוא היה רואה את דברי הגהות מרדכי, שהביא את לשון רבינו תם עצמו, שנימק את ההכשר רק במה שהוא מתוקן לכתיבה, ואת הביאור של תלמיד הרוקח לתשובה זו, ואת דברי האו"ז, שבהם משמע להדיא הביאור שכתבתי, שהכשר הקלפים שלנו הוא רק בגלל הכשרם ותיקונם לכתיבה בצד הבשר, ותו לא מיד, היה גם הב"י מבין שזו סיבת ההכשר, ולא מה שכתב. וממילא היה פוסק ממש כפי שנהגו שאין צורך להקפיד שלא יגרוד הרבה בצד השיער, ואין צורך לגרור הרבה מהעור בצד הבשר.

אמנם, למעשה יש הבדל בין השו"ע באו"ח לשו"ע ביורה דעה. ביו"ד לא הזכיר השו"ע תנאי כלשהוא כדי להכשיר קלף שלנו, והביא רק את דברי הטור בלבד. ובאמת, המציאות היתה שמעולם לא דקדקו לגרד כמות מסויימת בצד הבשר, אלא גירדו שם רק מה שצריך לגרד כדי להכשירו לכתיבה, וגם לא הקפידו כמה מגרדים בצד השיער, ולפעמים לא גירדו כפי שמבואר בתשובת רבינו תם ובתיקון תפילין.

האוצר ♦ גיליון מ"א

גם בדורו של השו"ע לא שינו את המנהג בעקבות דבריו, שכן כך עולה מדברי תלמידו המובהק של בעל השו"ע - מהר"ם גלאנטי (תשובה סי' קו), שנשאל: "יורנו רבנו מקום שאין יודעים לחלוק העור לשנים לעשות ממנו קלף ודוכ", אלא מעבדים אותו ומעבירים השיער מעליו היטב, וגורדים הבשר מבפנים וכותבים עליו במקום בשר, אם הוא כשר". ובתשובתו, לאחר הבאת מחלוקת הראשונים מהו הקלף, הביא מהר"ם גלאנטי את דברי התוספות, וכתב שהרב הבית יוסף הביאו, אך בהמשך הוא מצטט את דברי הב"י בלשון שונה ממה שכתוב לפנינו, וז"ל "והשיב על מה שכתבו הטעם לפי שמגרדים האומנים קליפתו העליונה ונשאר דוכסוסטוס, זה אינו כלום, שמה שמגרדין קליפה העליונה אינו אלא כדי מה שצריך לתקנו ולהחליקו, ואפילו אם היו חולקים העור לשנים היה צריך לגרד ממנו, ומצד בשר המגוררים היא רכה, עד שאין נשאר אלא קלף עכ"ל התוספות. והנה תשובת השאלה שכיון שאינם יודעים לחלק העור, מעבדים היטב ונקרא קלף".

יש בדבריו שני שינויים מהנוסח שלפנינו. אצלו לא כתוב "היה צריך לגרד ממנו כך", ולא כתוב "ומצד הבשר גוררים הרבה", אלא אין את המילה "כך", ובמקום הרבה כתוב "הרכה". לפי השינויים הללו, נראה מדבריו שהוא מבין בדעת הב"י שכוונתו לומר שאין נפקא מינה בגירוד הקליפה העליונה, אע"פ שבאמת מגרדים אותה, כי לא עושים זאת לצורך החלת גדר מסויים לעור, אלא כדי לתקנו ולהחליקו, וגירוד מסוג כזה נעשה גם כשחלקו את העור לשנים. והעיקר הוא שמגרדים בצד הבשר את כל הרכה, דהיינו שמגרדים את השכבה השומנית, הנקראת אצלו בשר. וכיון שמעבדים היטב הוא נקרא קלף. גם אם לא נקבל את שינויי הגירסא, מכל מקום עולה מזה שלמעשה לא חששו למה שעולה מפשט לשון הב"י והשו"ע באו"ח, אלא נהגו כפי שעולה מדברי רבינו תם².

ויש להעיר בזה הערה מעשית. יש בדורינו מי שרוצה להחמיר ולחוש לשיטת המחמירים שבספר התרומה, ולכן הם מבקשים מהמעבדים ליצור קלף מיוחד בלא כל גרוד בצד השיער. אך יש לדעת שהכתיבה על קלף זה נשמרת פחות. השארת הליצה בעיבוד סיד גורמת לכך שלאחר כמה שנים הדיו קופצת מהעור, וההחמרה הזו באה לידי קולא. ועכ"פ מי שעשה כך כדאי שיבדוק תדיר, את התפלין.

לסיכום:

א. דעת רב האי, שהקלף הוא הקליפה של צד שיער, היא דעת כל הגאונים. כך מוכח מהשאלות ורב יהודאי גאון, וכך מתבאר מדברי רב עמרם ורס"ג המובאים בהל' ספר תורה. לא מצאנו בענין זה מחלוקת כלשהיא בגאונים.

ב. רב קימיו, בעל הלכות ס"ת והאשכול אומרים שאמנם הקלף הדק, שהוא החלק העליון, הוא הקלף שבו כותבים תפלין, אך יש גם אפשרות ליצור קלף מעופץ עבה יותר לספר תורה.

(ע). ראיתי שהרח"א ברמן (ירחון האוצר יז עמ' קעח) כתב שאי אפשר לומר שלפי מהר"ם גלאנטי די בתיקון הקלף לכתיבה בצד בשר כיון שהוא העתיק את הב"י, והב"י לא מסתפק בזה. אך לענ"ד מבואר בנוסח השאלה "וגורדים הבשר מבפנים" שהם אכן רק גירדו את הבשר, ומסקנתו ששפיר עבדי, ואין להקשות שזה לא מה שכתבו בב"י ובשו"ע כי הוא לא העתיק את הב"י בלשון שנמצאת לפנינו, ויתכן שאת לשון השו"ע כלל לא ראה.

האוצר ♦ גיליון מ"א

מדבריהם עולה שהקלף הוא כל היכא שהעור נקלף מצד הבשר ונעשה ראוי לכתובה, ולכן הוא יכול להיות דק ויכול להיות עבה. כך נראה גם מדברי רב עמרם גאון, בעל הלכות קצובות ורבינו חננאל.

ג. רב משה גאון ורב נטרונאי גאון הכשירו את הקלף שלנו המעובד בסיד, אך הסכימו למה שהיה מקובל אצל הגאונים, שהחלק העליון הדק והמעופץ משמש לתפלין. והם אומרים ממש כסברת רבינו תם, גם במה שהכשיר עיבוד סיד.

ד. גם רב שרירא לא שולל אפשרות שזו היא הגדרת קלף, ולכן כשהוא חלק על רב משה גאון, הוא הזכיר רק את הבעיה בכך שהעור אינו מעובד בסיד, וכתב שאלו שמתירים עיבוד סיד יכתבו על צד הבשר. ויתכן שגם רב האי סבר כך. למעשה, לא מצינו גאון שאומר במפורש שההגדרה של רבינו תם אינה נכונה.

ה. שתי הפיסקאות שבפירוש רב האי למסכת שבת הן מדברי רב האי. בכל כחה"י מובאות שתי הפיסקאות, וכן אצל רבינו חננאל, הערוך, בעל האשכול וספר הנר, וכולם הבינו שאין בין שתי הפיסקאות סתירה. וכן נראה מההוספה שבסוף הפסקה השניה שהיא נאמרה על ידי מי שחיבר את כל הפירוש.

גם מבעל הלכות ס"ת משמע שלדעת רב האי הקלף הוא העליון.

ו. שיטת רש"י כרב האי, שהקלף הוא העליון, וצריך לעפץ את העורות. מדבריו במנחות נראה שבסר גם את סברת רבנו תם, שלמעשה גם קלף שלנו דינו כקלף, ותלמידו רבינו שמחה אמר שכך עמא דבר.

ז. התרומה הבין שגם לפי רבינו תם יש הכרח שתישאר הקליפה של צד שיער כדי שזה יקרא קלף (אלא שסר שבגירוד שעושים בצד שיער היא עדין לא ירדה). אך הרא"ש חולק עליו, וסובר כפי שביארנו בדעת רבינו תם, שאין נפק"מ בגירוד שבצד שיער. וכך הבין את דבריו הטור, שכתב שקלפים שלנו כשרים ללא תנאי מסויים בכמות הגירוד.

ח. הב"י סבר שלפי שיטת רב האי ור"ת מגרדים בצד הבשר הרבה, עד שנשאר רק הקליפה של צד שיער, וכן פסק בשו"ע או"ח. אך מדבריו בב"י או"ח עולה שהוא הבחין בכך שדבריו בעצם אינם ממש דברי הראשונים, ובשו"ע יו"ד כתב רק כדברי הטור, שקלפים שלנו כשרים ללא תנאי.

ט. בהגלות נגלות דברי רבינו תם במקורם, וביאור דבריו בתלמיד הרוקח והאו"ז, נראה שמקור המנהג בקלף ברור, ולדינא יש לפסוק שהתנאי להכשר הוא רק מה שמכשיר את העור לכתובה בצד הבשר, ולא ישאר בו דבר מהשכבה השומנית. וכן נהגו גם בדורו של השו"ע כמבואר בתשובת מהר"ם גלאנטי.

השלמות ותיקונים לחלק א מגליון מ'

בפרק א. גדר אפידרמיס. כתבתי שבספרי המדע מכנים אפידרמיס את החלק שיורד בשעת שריתו של העור בסיד להורדת השיער, ולכן לא השתמשתי בשם זה במאמר הנוכחי. כמו כן ציינתי שבספרי המדע קוראים לליצה 'גריין', ושאלוני שבספרי גויל וקלף לא כתבתי כך. לכן אבהיר שאמנם כשכתבתי את ספרי אמרו לי דברים אחרים, אבל עתה התברר לי שהאמת היא כפי שכתבתי כאן במאמר, אפשר לראות זאת כאן וכאן.

בפרק ב. בביאור ההכרח להבין את דברי רבינו תם כפי שפירשתי. כתבתי שמתשובת רבינו תם עולה שהוא לא מצריך קילוף משמעותי מהעור בצד הבשר כדי שזה יקרא קלף, והיה ברור לו שהמציאות היא שלא מגרדים בצד הבשר עד שנשאר רק מה שמכנה רב האי 'הקליפה של צד השיער', ובכל זאת כתב בפשיטות שזה קלף כשהוא מנמק את ההכשר בכך "שעושה מקום הבשר נוח לכתוב".

הראיה הניצחת לכך שזו כוונתו היא מה שתיאר בתשובתו את מה שגורדים בצד בשר, שהוא אך ורק "שמנונית וגידים". גם אם נניח שבפועל גירדו אצלו מעצם העור, ולא רק שמנונית וגידים, ר"ת אומר שרק זה מה שחייבים לעשות, וזה נחשב כגירוד שמנונית וגידים בלבד. שמנונית וגידים אינם יכולים להיות עור הדוכ', וממילא, ברור שהוא הבין שמה שאנו עושים זה לא גירוד וסילוק כל הקליפה התחתונה של רב האי, וגם אינו מצריך קליפה כלשהיא מגוף העור. לכן מוכרחים להסיק מדבריו שכל מה שצריך להכשר הקלף הוא אך ורק תיקון העור לכתיבה. זה מה שכותבים תלמיד הרוקח והאו"ז, שברור מדבריהם שהם מתבססים על תשובתו. וכן כל הראשונים, אם הם ראו את גוף התשובה, אין ספק שכך הבינו את דבריו, וזה היסוד לכל המאמר שכתבתי.

פרק ד. בענין הבנת המציאות של תיקון הליצה לכתיבה בצד בשר לפי רב האי. הבאתי בפרק ד את השאלה איך נוכל להבין את שיטת רב האי במציאות, שכן לכאורה הליצה אינה יותר טובה לכתיבה בצד הבשר, היא נראית פחות יפה והדיו יותר מתפשט לכן הכתב יצא מטושטש אם לא מוסיפים בו חומרים, ומדוע לפי רב האי הדין הוא שיש לכתוב עליה דוקא בצד בשר?

כתבתי שיתכן שבצורות עיבוד מסוימות המצב משתנה, אך זה דבר שיש המפקפקים בו, אבל העיקר לענ"ד הוא שיש לחלק בין דברי רב האי עצמו לדברי רבינו תם. בפירוש רב האי לגמרא בשבת ובתשובתו (הרכבי סי' סג) אין בכלל התיחסות לשאלה למה כותבים על קלף בצד בשר. מה שכותב רבינו תם בענין זה, לא ברור אם הכל הוא מהדברים ששמע בשם רב האי, אלא שעכ"פ מסתבר שרב האי הוא שנתן את הסימן של כבוד אלקים הסתר דבר, כהסבר למה כותבים בתפילין ומזוזה דוקא בתוכיות העור. לפי זה נראה שלדעת רב האי מה שכותבים בצד הבשר של הליצה הוא בגלל עצם זה ששם הוא מקום ההסתר, ומקיימים בזה את הענין של כבוד אלקים הסתר דבר, וכן אפשר שעיקר טעם זה נועד להסביר את ענין הקלף לתפילין של ליצה שהוא תמוה מבחינה מעשית והוא כעין מה שמובא במאירי בערובין צו ע"ב שבקלף צריך להיות בחינת "נוי לבר", והיינו שקלף הוא עור שהוכשר לכתיבה בצד הבשר וכתבתו בצד הפנימי אף

האוצר ♦ גיליון מ"א

שהוא מוכשר גם בצד השיער, ואף כאשר צד השיער נחשב יותר יפה, יש טעם רוחני לכתוב על הצד הפנימי אף אם הוא פחות נאה.

אבל רבינו תם הבין שהוא משום היופי של מקום הכתיבה, כפי שכתב בהלכות ספר תורה, שלעולם מקום הכתיבה בכל העורות הוא הנאה. ונראה שכוונתו היא ליופי של צבע מפני שהוא יותר לבן ולא בגלל אופן ספיגת הדיו. רבינו תם לא ראה את העור כשהוא מקולף, והוא יכול לומר מה נאה רק מראה חיצונית, כשמסתכלים על גויל ומבחינים בקליפתו החיצונית רואים שצד הבשר יותר בהיר, ולכן ר"ת אומר שהוא יותר נאה. כך יש לדייק גם בתשובת רבינו תם שכתב שצד הלבן יותר "מתקיים" מצד השיער רק לגבי הקלף שלנו, וכתב כך רק כשהוא בא להוכיח למה אינו דוכ', וזה משום שבדוכוסטוס היה ברור לו שצד הבשר פחות מתקיים מצד השיער בגלל גידי בשר ושמנונית. אבל לגבי היתרון של צד הבשר של הליצה לא כתב ששם הוא יותר מתקיים, כי את זה הוא לא ידע, ואדרבה יתכן שהוא שיער לפי תכונות העור שצד הבשר של הליצה אינו מתקיים יותר מצד השיער, ולכן נזהר מלכתוב מה שאינו יודע. גם בתרומה סי' קצד ובמרדכי שבת שעב מכנים את צד הכתיבה 'לבן' כשהם באים לשבח את המקום שבו כתבו כשחילקו את העור. משמע ששיבחו הוא מצד הלבנונית, כי כך הבינו מרבינו תם שכתב "נאה". וכן נראה בדברי תלמיד הרוקח, שכתב בתיאור הקלף של רב האי: "מקום הקליפה שהוא מתוקן ונאה שם יותר מצד הבשר" (אפשר שצ"ל פסיק אחרי המילה מתוקן), ועל הקלפים שלנו כתב שגם להם יש דין קלף "שגם קלפינו מתוקנים ולבנים בצד הבשר יותר מבצד שיער" משמע שכולם הבינו שהנוי הוא ענין היותו לבן. אמנם, בהלכות ס"ת, ר"ת מזכיר גם שבכלליות של ג' העורות צד הכתיבה יותר "חלק ונאה", אך מסתבר שר"ת לא התכוון כאן לשנות מדבריו בתשובה ולומר שבליצה צד בשר יותר חלק מצד השיער, שהרי זה לא יכול לדעת מנסיון, וראינו שהוא נזהר מלכתוב מה שלא ראה, אלא שנקט "חלק" כי בגויל ודוכ' מעלת מקום הכתיבה היא גם בהיותו 'חלק' יותר, וזה אפשר לדעת גם לגבי דוכ' בלי לחלק את העור כיון שכולם ראו שצד הבשר של גויל אינו חלק מפני שהיו מגרדים אותו.

גם אם נאמר שרבינו תם טעה וחשב שבאמת הליצה הוא טוב יותר לכתיבה בצד הבשר, עכ"פ הפירוש שכתבתי בדברי רב האי שהוא לא כתב זאת מוכרח. רבינו תם יכול היה לטעות בדבר כי אצלו לא חילקו את העור, אך רב האי היה במקום שמחלקים את העורות, ולכן לא יתכן שהוא חשב שבצד הבשר העור טוב יותר מבחינה החלקות, כפי שרואים היום כשמחלקים את העור שהוא אינו יותר חלק שם, ואף מבחינת הצבע, כיון שכתב שמעפצים את הקלף שוב בצד בשר, כבר לא יהיה הבדל מהותי בין הצבע בין שני הצדדים.

בפרק ו. על הבנת בעל הלכות ס"ת והמאירי לאופן בו נעשה גויל. בתחילת פרק ו כתבתי, שלדעת בעל הלכות ספר תורה בזמן הגמרא לא היו מדקקים את העור. זאת, על סמך דבריו "אם לספר תורה מעבדים אותו אין מקליפים ממנו". אך עתה הבאתי לעיל בפרק ז את דברי בעל הלכות ס"ת בשורה שלפני כן: "שקולפין ממנו לשם תפילין שמענו שחוזרין ומעבדין אותו". דברים אלו היו נראים בעיני סתומים בגלל חסרון תחילת המשפט, אך עתה התברר לי הענין, שבודאי כוונתו לומר שמענו מדבריו של רב האי שאותו עור שקולפים מהגויל לשם

האוצר ♦ גיליון מ"א

תפילין חוזרים ומעבדים אותו בעפצא אחרי הקילוף. לפי זה, נראה שמה שכתב בהמשך "אם לספר תורה מעבדים אותו אין מקלפים ממנו", הוא בדיוק כמו מה שאמר בתחילת דבריו "שקולפין ממנו". כלומר, שבגויל לא עושים את הקילוף הזה של הקלף מהגויל. ולכן אין ללמוד מלשון זו שבגויל לא היו מגררים כלל. אך מכל מקום נראה שלדעתו אכן לא היו מגררים בגויל, שאם לא כן מה הוא מוכיח ממה שרב אחא כתב על עורות עגלים שככל שהעור עבה טפי מעל, מנין לו שעורות העגלים היו יותר עבים, אם כל העורות מדוקקים?

עוד הבאתי שם מהמאירי בקרית ספר (ח"א מאמר א ח"ג) שכותב על דברי הירושלמי "על הגויל במקום שיער ועל הקלף במקום נחשתן", דמשמע שאם כתב על הגויל במקום נחשתן פסול: "ונראה שהוזכר כאן גויל במקום דוכסוסטוס שהגויל לא הוצרך לפסול בו צד המחובר בבשר שאינו ראוי לכתיבה, אלא לא כיון אלא לדוכסוסטוס שהוא עבה ודומה לגויל".

וכתבתי שמדבריו אלו עולה שהבין שגויל צריך להיות ממש שלם כמו שהוא, ולכן כתיבה בצד הבשר אינה אפשרית, ורק בדוכסוסטוס שמדוקק קצת במקום בשר הכתיבה אפשרית, אבל לא טובה, ולכן פסולה במקום בשר. אך העירוני שבהמשך בקרית ספר (ח"א מאמר ג ח"א) כותב המאירי על נסיונותיו לעשות ספר תורה שהקיפו כגובהו, וכתב "שיש גוילין עבים ויש דקים לרוב תקונם או עבודם, וצריך לשער הענין קודם הכתיבה". בכל דבריו שם עיבוד ותיקון הם גירור והחלקה, וכיון שאי אפשר לגרר הרבה בצד שיער, משמע שהתקון המרובה שהוא מדבר עליו הוא גיררה בצד בשר, וא"כ מותר לגרר את הגויל בצד בשר. אך כדי שלא יסתור את דברי עצמו, שהגויל אינו מדוקק כלל, צ"ל שכוונתו במה שאמר שהגויל אינו מתקן כלל בצד בשר היא שכך עשו בזמן הגמרא, כי הוא הבין את הגמרא כבעל הלכות ס"ת, שהגמרא מביאה את המעשה של רב אחא כדי לומר שעדיף לעשות את הגויל עבה, ורב אחא לקח עגלים כדי שיהיה עבה טפי, ומזה הסיק שבדרך עיבודם בזמן הגמרא היו מתקנים את העובי רק בצד השיער. אבל גם הוא סבר שאין איסור לתקן את העובי גם בצד בשר, כל עוד שישאר בגדר שאינו ראוי לכתיבה שם. וזה מתאים למה שכתב בח"א מאמר א חלק ג: "במקום בשר נשאר בלא שום חלקות ואינו ראוי לכתיבה כלל... גויל הוא ענין שלא נשלם תיקונו ושלם ממנו כלום". 'לא נשלם תיקונו' הוא בצד הבשר שמשאירו בגדר שאינו ראוי לכתיבה כלל כי אינו מחליק אותו, וזה כוונתו באומרו 'בלא חלקות', אבל 'לא נשלם ממנו כלום' היינו שלא נטלים ממנו את הקליפה שבצד השיער.

בפרק ו. הגירסא הנכונה בהלכות ספר תורה של ר"ת: צריך לתקן בדברי בפרק ו, שהגירסה הנכונה בהלכות ספר תורה של רבינו תם לפי גנזי ירושלים (ח"א עמ' ק) היא "גויל נקרא אותו שלא נטל כלום לצד השער, ולפי שלא נתקן כל צרכו נקרא גויל", (ולא כפי שכתבתי "שלא נטל כלום אלא השער"). והוא בדיוק כפי שכתבתי כאן בדברי התרומה והמאירי, דהיינו שלא נטל הקליפה שבצד השיער, ולא נתקן כל צרכו היינו שלא נתקן לכתיבה על ידי החלקה בצד הבשר.

בפרק ו. המציאות בגויל של הגמרא. בגוף המעשה של רב אחא שעשה ספר תורה מעורות עגלים, כאמור מהלכות ספר תורה גנזי מצרים והמאירי משמע שזה היה בלי דיוק. אך היום ידוע לנו שעור מעופף הוא פי שנים בעוביו מעור לא מעופף, וכמעט שאי אפשר לעשות ספר

האוצר ♦ גיליון מ"א

עוביו כהיקפו מכל עור שהוא בלי דיקוק, ובפרט עור עגלים, שידוע שהוא עבה מאוד, לכן קשה להבין מציאות שיכלו לעשות זאת בלי דיקוק. על מה ששאלתי בפרק ו, אם דיקקו בזמן הגמרא למה לא ידעו לשער גובהו כהיקפו, יש להשיב שאצלם היה קשה לעשות דיקוק בעובי אחד, לכן יותר מסתבר שלפי האמת כן היו מגררים בצד הבשר בזמן הגמרא. ומה שבבבא בתרא התפלאו על זה שרב אחא הצליח לעשות גובהו כהיקפו בעור עגל, הוא עשה כך לא משום שיש מעלה בעור עבה, אלאשי מעלה בעגל לכפר על חטא העגל, והרבותא היא שלמרות שבדרך כלל עגל לא מתאים לדבר זה, הוא הצליח, או על ידי שלקח עור שליל או שדקקו הרבה, וגם עשאו באופן שגובהו שווה להיקפו אבל יותר מששה טפחים.

לפי הנחה זו שגם בזמן הגמרא גירדו את הגויל, יובן שפיר מה שהוסכם בראשונים בשם רב האי שהגויל כפי שהוא אינו ראוי בצד בשר. אם עיבדו במעט עפצים, ולכן הוא לא כ"כ עבה ולא גירדוהו הוא לא ראוי בגלל גידי בשר ושמנונית, כמו שכתב בתשובת רבינו תם, ואם עיפצו אותו הרבה ולכן צריך לגרדו הרבה ו/או מגרדים אותו כפי שיותר טוב להסיר את השמונונית, הוא לא ראוי לכתיבה בגלל שהגירוד מוציא מגוף העור את הסיבים, ובלי החלקה מיוחדת ו/או הוספת חומרים הוא לא ראוי. גם מה שאמר רבינו תם שהדוכ' אינו ראוי לכתיבה בגלל גידי בשר ושמנונית מתפרש באותו אופן, אם לא גירד הם עצמם מפריעים, ואם גירד, הגירוד גורם שלא יהיה ראוי לכתיבה.

כך היה גם בגויל של הרמב"ם, לכן היה מובן לרמב"ם שכותבים בגויל על צד שיער. אך הרמב"ם בתשובתו לחכמי לוניל כותב שהדרמיס ראוי לכתיבה בצד בשר בצורה טובה יותר מצד שיער שלו, כי הרמב"ם מדבר באופן שלא גירדו את העור עצמו בצד הבשר, אלא דקדקו לגרדו אך ורק כדי להסיר את השכבה השומנית, באופן כזה הוא טוב לכתיבה בצד הבשר כי לא עשה בו גירוד שמוציא את סיבי הדרמיס, לכן אומר הרמב"ם שצד הבשר של הדרמיס ראוי יותר לכתיבה מצד השיער שלו.

